

ринку. Перехід до нових методів конкуренції в регіональній економіці має носити поступовий багатостадійний характер, за рахунок чого можлива прискорена й ефективна трансформація регіональних ринків та їх входження в глобальний постіндустріальний економічний простір.

Література

1. Портер М. *Международная конкуренция / Пер. с англ.; Под. ред. и с предисловием В. Д. Щетинина.* – М.: Международные отношения. – 1993. – 896 с.
2. Бухалков М. *Маркетинг.* – М.: Инфра-М, 2001. – 160 с.
3. Смит А. *Исследование о природе и причинах богатства народов. Серия: Антология экономической мысли.* – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
4. Clark J. B. *The Distribution of Wealth: A Theory of Wages, Interest and Profits* – New York: The Macmillan Company, 1908. – 200 p.
5. Knight, Frank H. *Risk, Uncertainty and Profit.* – Boston, MA: Hart, Schaffner & Marx; Houghton Mifflin Company, 1921. – 150 p.
6. McLuhan M., Fiore Q. *War and Peace in the Global Village.* – N.Y.: Bantam, 1968. – 176 p.
7. Хелд Д., Гольдблатт Д., Макгрю Э, Перратон Дж. *Глобализация и окружающая среда // Экология и жизнь.* – 2006. – № 12 (61). – С. 11–14.
8. Прахалад К. К., Рамасвами В. *Будущее конкуренции. Создание уникальной ценности вместе с потребителями.* – М.: Олимп-Бизнес, 2006. – 352 с.
9. Hamel G., Prahalad C.K. *Competing for the Future.* — Boston: Harvard Business School Press, 2000. – 95 p.
10. Moore J.F. *The Death of Competition.* – N.Y.: Harper Business, 1996. – 135 p.
11. Brandenburger A., Nalebuff B., *Co-Opetition: A Revolution Mindset That Combines Competition and Cooperation.* – N.Y.: Business, 1996. – 185 p.
12. Clare W. *Graves: Levels of Existence Related to Learning Systems // Paper read at the Ninth Annual Conference of the National Society for Programmed Instruction.* – Rochester, New York: National Society for Programmed Instruction, 1971. – 245 p.
13. Wilber, K.: *Theory of Everything: An Integral Vision for Business, Politics, Science and Spirituality.* – Boston: Shambhala, 2000. – 189 p.
14. Коллинз Дж. *От хорошего к великому. Good to Great. (Почему одни компании совершают прорыв, а другие нет).* – С-Пб: "Стокгольмская Школа Экономики в Санкт-Петербурге": Манн, Иванов и Фербер, 2008. – 320 с.
15. Лозовский Б. Н. *Журналистика: краткий словарь.* – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2004. – 116 с.
16. Х. Гэри. *"Во главе революции".* – С-Петербург.: Бест Бизнес букс. 2007. – 365 с.

УДК 336.58

О.М. КОБЗАР

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

**ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА І СТАЛІЙ РОЗВИТОК: ТЕЗАУРУС,
МОДЕЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ, ШЛЯХИ РОЗВИТКУ**

Нинішня екологічна ситуація може не тільки стати джерелом економічних, соціальних та інших втрат, але й призвести до глобальної екологічної кризи планетарного масштабу. Тому із подальшим науково-

технічним розвитком суспільства проблема екологічної безпеки набуває все більшої актуальності.

Сучасна ситуація, на думку багатьох фахівців, зокрема таких, як Барановський О.І., Бридун Є.В., Веклич О.О., Герасимчук З.В., Данилишин Б.М., Кваснюк Б.Є., Міщенко В.С., Прейгер Д.К., Хвесик М.А., Хлобистов Є.В., Шевчук В.Я. та інших, свідчить про відсутність результативної управлінської системи забезпечення якості довкілля та раціонального природокористування. Основним засобом регулювання екологічної безпеки є державна екологічна політика.

У вітчизняній та зарубіжній літературі існує чимало визначень екологічної політики. Так, Ендерс А. [1] вважає, що це система заходів, спрямованих на забезпечення якості навколишнього середовища. За думкою Сахаєва В.Г. та Шевчука В.Я., під екологічною політикою розуміють розробку пріоритетів на перспективу з урахуванням здоров'я населення, відтворення рослинного і тваринного світу, збереження історичного спадку та культури [2].

Принциповим недоліком наведених визначень, на думку Кравціва В., є те, що в них система дій щодо гарантування екологічної безпеки розглядається абстрактно, ізольовано від розуміння політики як цілеспрямованої діяльності органів державної влади за допомогою методів, що забезпечують реалізацію суспільних інтересів [3].

Синякевич І.М. вважає, що екологічна політика – це інструменти, які використовуються національними і наднаціональними владними органами, політичними партіями і громадськими організаціями для відстоювання інтересів світової спільноти або окремих груп населення у сфері відтворення, використання і збереження природних ресурсів та довкілля [4].

Отже, під екологічною політикою можна розуміти систему цілей та заходів органів влади, спрямованих на гармонізацію господарської діяльності людини та стану навколишнього природного середовища.

Із середини 80-х років у багатьох країнах світу пріоритетним стає новий аспект організаційно-технічного, науково-методичного та нормативно-правового гарантування техногенно-природної безпеки – превентивна діяльність [5, с. 221]. Тобто зміни поглядів на методи та способи управління екологічною безпекою ґрунтуються на результатах природничо-наукового пізнання світового розвитку.

Так, перші концептуальні підходи до усвідомлення екологічної безпеки були розвинуті у програмних і нормативних документах ще за часів Радянського Союзу. Починаючи з 70-х років минулого століття, майже всі значні техніко-економічні та проектні розробки включали розділ "Охорона навколишнього природного середовища".

У середині 1980 р. виникла система поглядів на суспільне гармонійне зростання, яке дістало назву сталий розвиток. Економіку і навколишнє природне середовище почали розглядати у більш широкому розумінні – з позицій якісного зростання.

Сталий розвиток включає такі основні аспекти:

- економічний – подальший гармонійний розвиток виробництва, продуктивних сил суспільства;
- екологічний – задоволення життєво необхідних потреб нинішнього та майбутніх поколінь, гарантування екологічної безпеки економічного розвитку, збереження та поліпшення навколишнього природного середовища;
- соціальний – підвищення умов життєдіяльності та добробуту населення.

Альтернативи сталому розвитку немає, однак економісти оцінюють успіх його сценарію на рівні 20% [6, с.21].

До основних пріоритетів екологічної політики у 90-х роках минулого століття, визначених Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. № 188/89-ВР "Основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки", належали [7]:

- мінімізація наслідків аварії на Чорнобильській атомній станції;
- радіаційний захист населення та навколишнього природного середовища;
- вирішення проблем басейну річки Дніпро в містах і промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону, Чорного та Азовського морів;
- екологізація технологій у промисловості, сільському господарстві, енергетиці та ін.;
- формування раціональної системи природокористування у народному господарстві України тощо.

Донедавна названа постанова залишалася єдиним нормативно-правовим актом, що визначав екологічну політику і стратегію держави.

Необхідно зауважити, що в Україні були спроби розробки екологічних пріоритетів держави в рамках стратегії сталого розвитку. Так, 2001 р. Верховна Рада України розглядала два варіанти проекту Концепції переходу України до сталого розвитку. Перший законопроект розроблено Національною академією наук України, схвалено Кабінетом Міністрів України та подано на розгляд Верховної Ради України [8]. Другий внесли на розгляд народні депутати Ю.Самойленко і В. Хазан за підтримки профільного парламентського комітету [9]. На жаль, жоден з них не був підтриманий Верховною Радою України.

Зважаючи на те, що з 1998 р. відбулося багато суттєвих змін як на міжнародному рівні, так і в Україні, насамперед стосовно посилення економічної діяльності, виникла необхідність розроблення проекту нового стратегічного документа на довгострокову перспективу – Стратегії національної екологічної політики України на період до 2020 року.

Стратегія має враховувати розвиток ринкових відносин в Україні, процеси глобалізації в економіці, вступ України до Світової організації торгівлі, рішення всесвітнього саміту зі сталого розвитку в місті Йоганнесбурзі (2002 р.), Київської конференції міністрів навколишнього природного середовища "Довкілля для Європи" (2003 р.) та інше.

Стратегія національної екологічної політики України на період до 2020

року має розроблятися на основі "Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року", схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 року № 880-р.

У концепції серед основних цілей національної екологічної політики визначено [10]:

- покращення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки;
- удосконалення системи інтегрованого екологічного управління шляхом включення екологічної складової до програм розвитку секторів економіки;
- поліпшення регіональної екологічної політики, зменшення негативного впливу процесів урбанізації на навколишнє природне середовище;
- підвищення рівня громадської свідомості з питань охорони довкілля та інше.

До основних недоліків екологічних реформ в Україні відносяться наступні [11, с. 24–26]:

- неузгодженість логіки, динаміки і темпів загальних соціально-економічних реформ із визначеним курсом і темпами реформи в екологічній сфері;
- непослідовність, повільність удосконалення інститутів державного управління в сфері охорони довкілля;
- суперечливість поглядів у системі державної влади на нові інструменти екологічної політики;
- інерційність розвитку ринкових механізмів підтримки природоохоронної діяльності та інше.

Щодо інструментів реалізації екологічною політики можна виділити наступні трансформаційні процеси.

Реалізація політики гарантування екологічної безпеки за часів Радянського Союзу базувалась на прямому державному регулюванні. Власні надбання в Україні з розробки та реалізації екологічної політики з'явилися на етапі становлення української держави та послаблення командно-адміністративних важелів державного управління. У жовтні 2000 р. Радою ЄС прийнято рішення про вилучення України з переліку держав з неринковою економікою. Трансформація економічної системи країни вплинула на економічний механізм реалізації екологічної політики. Сьогодні відбувається розвиток ринкових еколого-економічних інструментів у поєднанні з інструментами прямого державного регулювання.

В організаційно-економічному механізмі реалізації екологічної політики можна виділити три стилі прийняття управлінських рішень.

Перший – м'який, або ліберальний, щодо навколишнього природного середовища, який створює загальні екологічні межі для економічного розвитку галузей і секторів, практично не стримуючи його. Він спрямований здебільшого на ліквідацію негативних екологічних наслідків, а не причин виникнення екологічних деформацій, не має суттєвого впливу на темпи і масштаби

розвитку. Саме такий стиль використовується при техногенному типу розвитку економіки.

Другий – жорсткий, або пригнічуючий, який переважно використовує адміністративні інструменти та меншою – ринкові і за допомогою жорсткої правової, податкової, кредитної, штрафної політики практично обмежує (стримує) розвиток окремих галузей і комплексів у площині розширення їхнього природного базису, спонукаючи до економії використання природних ресурсів.

Третій стиль – стимулюючий, що ґрунтується на розвитку екологозбалансованих та природоохоронних виробництв і видів діяльності. Провідне місце відводиться ринковим інструментам. Такий стиль сприяє розвитку та розповсюдженню виробництва на базі нових технологій, стимулює поліпшення використання й охорони природних ресурсів. Прикладом може стати створення сприятливого економічного середовища для розвитку біологічного (органічного) сільського господарства та екологічного підприємництва.

Зауважимо, що в дійсності наведені стилі прийняття управлінських рішень використовуються комплексно та коректно говорити про домінування певного стилю на нинішньому етапі соціально-економічного розвитку країни або його відповідність політичному устрою держави.

Сьогодні в Україні усвідомлюється перспективність стимулюючого стилю прийняття управлінських рішень та спроба його впровадження у практику. Так, загальною тенденцією розвитку структури економічного механізму екологічної безпеки є розширення сфери застосування ринкових еколого-економічних інструментів стимулюючого типу, які створюють конкурентні перевагу еколого-безпечним виробництвам, – системи екологічного страхування, екологічних субсидій, дотацій, кредитів та грантів, а також екологоорієнтованих цінових інструментів прямої та непрямої дії.

Перспективним вважається розвиток так званої прибуткової екології, яка виникла та існує у багатьох економічно розвинених країн. Під цим поняттям розуміють напрям екологізації процесів економічного розвитку, при якому зменшується екологодеструктивний вплив на довкілля водночас з покращенням економічних показників виробника внаслідок упровадження нової техніки і технології, підвищення конкурентоспроможності продукції, зниження собівартості і підвищення ефективності виробництва загалом [6, с.65].

У системі нормативів екологічної безпеки можна виділити наступні зміни підходів до нормування.

В Україні діє система нормативів стану навколишнього природного середовища за окремими компонентами забруднення. Система є достатньо зручною, оскільки дозволяє порівняти якість стану різних екосистем та завданого їм збитку і порівняти потужність антропогенного навантаження кожного з підприємств, що розміщені на одній території і викиди або скиди яких містять однакові види шкідливих речовин.

Проте існує думка, що більш перспективним є екосистемний підхід,

відповідно до якого нормативи відображають якісний стан екосистеми в цілому [12]. Цей підхід дозволяє більш об'єктивно визначити стан навколишнього середовища і точніше оцінити рівні техногенного впливу на нього, ніж нормативи монографічного типу.

У процесі розвитку екологічних технологій виділяють наступні етапи розвитку: використання очисних споруд на кінцевих стадіях виробничих процесів; застосування маловідходних технологій, які полягають у комплексній переробці сировини, корисному використанні відходів; підвищення ефективності, тобто зменшення потреб у матеріальних та енергетичних ресурсах [13].

Найбільш перспективними та найменш поширеними є технології останньої групи. Розвиток і широке впровадження технологій підвищення ефективності використання природного ресурсу потребує державної еколого-інноваційної політики.

Важливою зміною екологічної політики стало визнання неможливості цілковитої відсутності екологічної загрози на виробництві. Тобто відбувся перехід від принципу нульового до нормативних рівнів екологічного ризику – прийнятного та мінімально можливого.

Під прийнятним екологічним ризиком розуміють ризик отримання збитків, на який погоджується суспільство в обмін на отримання вигод від функціонування певних потенційно небезпечним об'єктів.

Мінімально можливий рівень ризику – це такий, нижче якого подальше зниження ризику недоцільне.

Мінімально можливий та прийнятний рівні ризику співвідносяться таким чином: значення першого становить 1% від другого. У розвинених країнах такі рівні встановлені давно і дорівнюють відповідно 10^{-8} і 10^{-6} . Для України використовуються такі нормативні значення ризику: 10^{-3} – неприйнятний, 10^{-4} – прийнятний лише в особливих обставинах, 10^{-5} – потребує детального обґрунтування, 10^{-6} – прийнятний [5, с.159].

У сфері екологічного виховання та просвіти можна назвати дві моделі формування екологічної свідомості людей відповідно до пріоритетів споживання матеріальних або інформаційних товарів і послуг. Остання модель має більше шансів на існування при постіндустріальному типі економіки, який перебуває лише на початковій стадії у розвинених країнах. Тому одним із важливих завдань екологічної політики України має бути формування пріоритету споживання у громадян інформаційної продукції.

У загальних підходах до екологічної політики важливе усвідомлення двох наступних моделей: перша спрямована на ліквідацію наслідків екологічних порушень, друга – на їх прогнозування та попередження і, безсумнівно, є більш ефективною. В Україні, на жаль, функціонує модель екологічної політики, що спрямована на ліквідацію наслідків деградації екосистем, а не їх попередження.

Останнім часом в екологічній політиці акцент змістився в регіональному напрямі. Це пов'язано з тим, що результативність уніфікованого механізму регулювання стану навколишнього природного середовища значно

відрізняється для кожного регіону залежно від особливостей їх соціально-економічного розвитку. Звідси випливає потреба в регіональній екологічній політиці.

Під регіональною екологічною політикою розуміють систему цілей і дій, що реалізуються органами державної влади та місцевого самоврядування, спрямованих на гармонізацію відносин у системі "суспільство – природа" за допомогою методів, які враховують специфіку територій.

У ній виділяють два аспекти – екологічна політика держави стосовно регіонів та екологічна політика, яку проводять власне регіони. В зв'язку з цим, безумовно, ключову роль відіграє законодавче закріплення прав і повноважень між різними гілками влади, відсутність якого неминуче спричиняє конфлікти і суперечності між ними, в результаті чого стрімко падає ефективність екологічної політики. Тому дуже важливим є чіткий розподіл функцій між різними рівнями управління [11, с. 62].

Польські вчені виділяють три моделі взаємодії державної та регіональної влади під час децентралізаційних процесів постсоціалістичних держав:

- крок за кроком – відбувається поступова передача владних повноважень регіональним адміністраціям;
- занурення, або шокової терапії – управлінські функції передаються регіональній владі відразу;
- державного контролю – найменш ефективна щодо отримання регіональною владою права на самостійність, оскільки центру не вдалося відмовитися від монополії на політичний та економічний вплив і він постійно контролює діяльність регіонів, стримує місцеві ініціативи [6, с. 23]. Застосовувалась у Румунії, Болгарії та Україні.

В Україні сьогодні відбувається поступовий перехід від політики ліквідації наслідків деградації навколишнього природного середовища – до політики його попередження, від командо-адміністративних та примусових – до ринкових та стимулюючих методів управління, від пріоритетів споживання матеріальних товарів і послуг – до інформаційних.

Отже, екологічна політика є ефективним засобом просування до сталого суспільного зростання. Їй властиві трансформаційні процеси відповідно до вимог часу. Завдання екологічної політики, механізми та інструменти її реалізації постійно змінюються під впливом розвитку економічної системи, науково технічного прогресу, освіти та інше. Це відображається у тезаурусі і нормативних підходах шляхом реалізації та формування відповідних моделей державного управління.

Література

1. *Економіка стран СНГ в 1997 г.* – М.: Междугосударственный статистический комитет СНГ, 1998. – 128 с.
2. *Сахаев В.Г., Шевчук В.Я. Економіка і організація охорони навколишнього середовища.* – К.: Вища школа, 1996. – 272 с.
3. *Кравців В. Екологічна безпека як об'єкт регіональної політики // Регіональна економіка – 1999. – № 1. – С. 124–135.*

4. Снякевич І.М. *Інструменти екополітики: теорія і практика*. – Львів: ЗУЦК, 2003. – 183 с.
5. Данилишин Б.М. *Природно-техногенні катастрофи: проблеми економічного аналізу та управління*. – К.: НІЧЛАВА, 2001. – 260 с.
6. *Проблеми управління інноваційним підприємництвом екологічного спрямування: Монографія / За заг. ред. О.В. Прокопенко*. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2007. – 512 с.
7. *Постанова Верховної Ради України “Про основні напрями державної політики України в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки” №320/97-ВР від 5 червня 1997 р.* // *Відомості Верховної Ради України*. – 1997. – № 29. – С. 194.
8. *Проект Закону України “Про Концепцію переходу України до сталого розвитку” №3234 від 25.04.2000 / http://oracle.rada.gov.ua/zweb/webproc4_1?id=&pf3511=5962.*
9. *Проект Закону України “Про Концепцію переходу України до сталого розвитку” №3234-1 від 19.12.2001 / http://oracle.rada.gov.ua/zweb/webproc4_2?id=&pf3516=3234-1.*
10. *Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 року № 880-р.* // [http://zakon1/rada.gov.ua](http://zakon1.rada.gov.ua)
11. *Кравців В.С. Регіональна екологічна політика в Україні (теорія формування, методи реалізації)*. – Львів: ІРД НАН України, 2007. – 336 с.
12. *Тихомиров Н.П., Потравный И.М., Тихомирова Т.М. Методы анализа и управления эколого-экономическими рисками: Учебное пособие*. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 350 с.
13. *Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: Підручник / За заг. ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника та к.е.н., проф. М.К. Шапочки*. – Суми: Університетська книга, 2005. – 759 с.

УДК 504.062.2

В.М. КОЛМАКОВА

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

РОЗВИТОК ПОЗАБЮДЖЕТНИХ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Реалізація ефективної екологічної політики потребує залучення значних обсягів фінансових ресурсів і створення адекватного сучасним умовам фінансово-економічного механізму державного регулювання у сфері охорони довкілля з подальшим відпрацюванням його на всьому економічному просторі України. Тому оптимізація фінансування природоохоронних заходів залишається однією із найактуальніших проблем сьогодення. Запровадження нових форм фінансування і фінансових інструментів у сферу охорони навколишнього природного середовища слід розглядати не лише як пріоритетний чинник зменшення його забруднення та попередження екологічних криз, але і як найважливіший фактор сталого розвитку.

Проте, незважаючи на декларування інновативно-інвестиційної стратегії економічного розвитку України, інвестиції у сферу охорони довкілля поки що